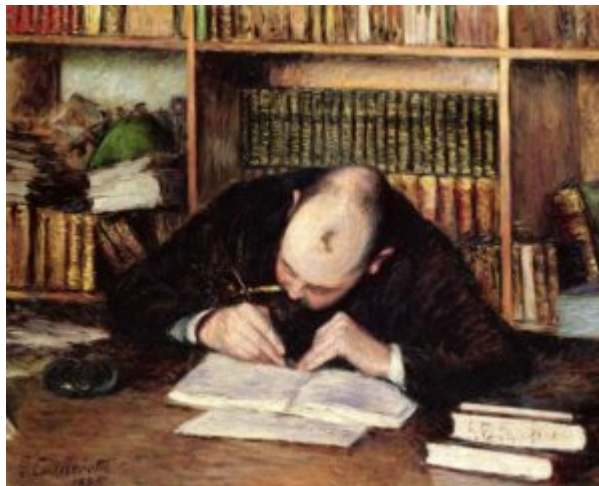

ROBERT NOZICK: DE CE SE OPUN INTELECTUALII CAPITALISMULUI?

Autor: Andrei Poganu | 3 aprilie 2022

Un articol de Robert Nozick pentru CATO Policy Report

Articol original: Why Do Intellectuals Oppose Capitalism?

Este surprinzător faptul că intelectualii se opun capitalismului așa cum o fac. Alte grupuri cu statut socio-economic comparabil nu prezintă același grad de opoziție în aceleași proporții. Statistic, deci, intelectualii sunt o anomalie.

Nu toți intelectualii sunt de „stânga”. La fel ca în cazul altor grupuri, opiniile lor pot fi distribuite pe o curbă grafică. Doar că, în cazul lor, curba va fi deplasată și înclinată spre stânga politică.

Prin intelectuali, nu mă refer la toți oamenii inteligenți sau cu un anumit nivel de educație, ci la cei care, prin vocația lor, se ocupă de idei și le exprimă în cuvinte, modelând fluxul de sintagme și expresii pe care îl primesc alții. Acești artizani ai cuvintelor includ poeți, romancieri, critici literari, jurnaliști și mulți profesori. Nu îi includ însă și pe cei care produc și transmit în primul rând informații formulate cantitativ sau matematic (meșteri ai numerelor) sau pe cei care lucrează în artele vizuale, pictori, sculptori, cameramani. Spre deosebire de cei al căror material de lucru sunt cuvintele, oamenii din aceste ocupații nu se opun, într-un mod atât de disproportionat, capitalismului: Cei care manipulează ideile prin limbajul natural sunt concentrați aproape în totalitate în anumite domenii profesionale: mediul academic, mass-media, birocrațiile guvernamentale.

Intelectualii o duc bine în societățile capitaliste; au o mare libertate de a întâmpina, formula și propaga idei noi, de a le citi și discuta. Abilitățile lor profesionale sunt bine cotate, veniturile lor fiind mult peste medie. Și atunci, de ce tocmai ei se opun capitalismului, chiar mai mult decât alții? Într-adevăr, unele date sugerează că, cu cât

un intelectual este mai înstărit și de succes, cu atât este mai probabil să se opună regimului capitalist. În principal, oponenții capitalismului vin „din partea stângii”, dar nu numai. Yeats, Eliot și Pound s-au opus societății de piață din partea dreaptă a spectrului politic.

Opoziția intelectualilor față de societatea capitalistă este un fapt ale cărui implicații sociale sunt de mare importanță. Ei modelează imagistica și climatul de opinie al societății; emit alternativele politice pe care le iau în considerare birocrațiile. De la tratate la lozinci, ei ne furnizează propozițiile prin care ne exprimăm. Opoziția lor contează, în special într-o societate care depinde din ce în ce mai mult de formularea explicită și diseminarea informațiilor.

Putem distinge două tipuri de explicații pentru proporția relativ mare de intelectuali care sunt împotriva capitalismului. Un tip de explicație identifică o trăsătură unică a intelectualilor anticapitaliști. Al doilea tip de explicație identifică un factor determinant care se aplică tuturor intelectualilor, o forță care îi propulsează spre puncte de vedere anticapitaliste. Reușita acestei forțe, de a împinge vreun intelectual anume către anticapitalism depinde însă și de celelalte influențe care acționează asupra lui. Totuși, în ansamblu, deoarece este mult mai probabil ca respectivul parametru să încline intelectualii către opinii anticapitaliste, el va produce o proporție mai mare de gânditori care se vor opune capitalismului. Explicația noastră se va încadra în ultima categorie. Vom identifica un factor general, care stimulează intelectualii să adopte atitudini anticapitaliste, dar care nu garantează aceleași rezultat și într-un caz particular.

Valoarea intelectualilor

Intelectualii se așteaptă să fie cei mai apreciați oameni dintr-o societate, cu cel mai mare prestigiu și putere; cei cu cele mai mari recompense. Intelectualii se simt îndreptățiți la acest tratament. Dar, în general, o societate capitalistă nu își onorează intelectualii. Ludwig von Mises explică deosebitul resentiment al intelectualilor, spre deosebire de muncitori, descriind modul în care, prin amestecul social cu capitaliști de succes, pe care îi au așadar ca grup de referință, aceștia se simt umiliți de statutul lor inferior. Totuși, inclusiv intelectualii care nu se amestecă printre alte categorii sociale dezvoltă, în mod similar, resentimente, în timp ce imixtiunea socială nu este prin ea însăși suficientă – de pildă, instructorii de sport și dans care se ocupă de cei bogați și au relații cu ei nu sunt vizibil anticapitaliști.

De ce se simt, atunci, intelectualii contemporani îndreptățiți la cele mai înalte recompense pe care societatea li le-ar putea oferi și devin frustrați atunci când nu le primesc? Intelectualii se simt cei mai valoroși oameni, cei cu cel mai mare merit, iar societatea ar trebui să onoreze oamenii în conformitate cu valoarea și meritul lor. Dar o societate capitalistă nu îndeplinește principiul distribuției după ideea „fiecăruia după meritul sau valoarea sa”. În afară de darurile, moștenirile și câștigurile de la jocurile de

noroc, care apar într-o societate liberă, piața distribuie bunuri și servicii celor care satisfac cererea subiectivă a consumatorilor, iar cantitatea distribuită depinde de cantitatea cerută și de varietatea ofertelor alternative. Oamenii de afaceri și muncitorii lipsiți de succes nu au aceeași pornire împotriva sistemului capitalist precum intelectualii. Numai sentimentul superiorității nerecunoscute, al dreptului trădat, produce acea indignare.

De ce acești intelectuali ai cuvintelor se cred cei mai valoroși și de ce cred ei că distribuția ar trebui realizată în conformitate cu valoarea personală? Rețineți că acest din urmă principiu nu este unul necesar. Au fost propuse și alte tipare de distribuție: distribuție egală, distribuție în funcție de meritul moral sau în funcție de nevoi. Într-adevăr, nu este necesar să existe un etalon distributiv, care să trebuiască a fi împlinit de către o societate, nici măcar de una preocupată de justiție. Corectitudinea unei distribuții decurge spontan, dintr-un proces echitabil de schimb voluntar de proprietăți și servicii dobândite în mod just. Orice rezultat produs de acest proces va fi corect, și nu există nici un tipar distributiv căruia rezultatul final să trebuiască să i se conformeze. De ce se consideră, atunci, intelectualii, cei mai valoroși și asumă principiul distribuției în conformitate cu valoarea personală?

Începând cu primele scrieri păstrate până în prezent, intelectualii ne-au spus că activitatea lor este cea mai valoroasă. Platon considera facultatea rațională mai presus de curaj și sensibilități și credea că filozofii ar trebui să conducă; pentru Aristotel, contemplarea intelectuală era cea mai înaltă activitate umană. Nu este surprinzător faptul că textele care au supraviețuit istoriei propun această perspectivă elogioasă la adresa activității intelectuale. Persoanele care au formulat aceste evaluări și care le-au notat cu scopul de a le perpetua, au fost, la urma urmei, intelectualii. Se lăudau singuri. Cei care au apreciat alte lucruri mai mult decât gânditul și consemnatul ideilor, fie că este vorba de vânatoare, putere sau plăcere neîntreruptă, nu s-au oboșit să lase evidențe scrise și de durată. Numai intelectualul a elaborat o teorie despre cine era cel mai bun.

Educația intelectualilor

Ce factor a produs sentimentele de superioritate ale intelectualilor? Vreau să mă concentrez asupra unei instituții în mod special: școala. Pe măsură ce învățătura din cărți a devenit din ce în ce mai importantă, școlarizarea – educația organizată și realizată colectiv, în clase de tineri, care viza lectura și cunoașterea cărților – s-a răspândit. Școlile au devenit principala instituție din afara familiei care a modelat atitudinile tinerilor și aproape toți cei care au devenit mai târziu intelectuali au trecut printr-o școală. Iar acolo au avut succes. Au fost comparați cu alții și considerați superiori. Au fost lăudați și recompensați – au devenit favoriții profesorului. Cum ar putea să nu se considere superiori? Au luat seamă zilnic de diferențele dintre ei și ceilalți, în ceea ce privește familiaritatea cu ideile și agilitatea intelectuală. Școlile le-au

spus și le-au arătat că sunt mai buni decât ceilalți.

În școli funcționa principiul recompensei în conformitate cu meritul intelectual, care a ajuns, astfel, să le fie predat, ca o lecție, elevilor. Zâmbetele profesorului și notele cele mai mari s-au îndreptat către cei mai capabili intelectual. Pe scara valorică a școlii, cei mai deștepți constituiau clasa superioară. Și cu toate că nu făcea parte din programa oficială, lecția predată de școli intelectualilor a fost că sunt superiori celorlalți și că din această cauză sunt îndreptățiți la recompense mai mari.

Doar că restul societății funcționa după alte principii. Acolo, cele mai mari recompense nu mergeau către cei mai străluciți oratori. Acolo, abilitățile intelectuale nu au fost cele mai apreciate. Învățați că ei sunt cei mai valoroși, că lor li se cuvin recompensele și că ei sunt cei mai îndreptățiți să le primească, cum ar putea intelectualii, în general, să nu se opună capitalismului care i-a privat de toate beneficiile la care erau bunăoară „îndreptățiți”? Să fie oare surprinzător faptul că ce au simțit intelectualii „școliți” pentru societatea capitalistă a fost o înverșunare profundă și dezaprobatore, care, deși justificată de anumite motive, a continuat chiar și atunci când acele motive particulare s-au dovedit a fi inadecvate?

Afirmând că intelectualii se simt îndreptățiți la cele mai mari recompense pe care o societate le poate oferi (bogăție, statut etc.), nu vreau să spun că intelectualii percep aceste recompense ca fiind cele mai valoroase bunuri. Poate că apreciază mai mult beneficiile specifice activității intelectuale sau stima generațiilor următoare. Cu toate acestea, ei se simt, de asemenea, îndreptățiți la cele mai înalte și numeroase aprecieri pe care societatea ca întreg le poate oferi. Și nu aș vrea să subliniez mai mult decât este cazul recompensele care își găsesc drumul direct în buzunarele intelectualilor sau care le sunt livrate personal. Ca intelectuali declarați, ei desconsideră faptul că activitatea intelectuală nu este în realitate foarte apreciată și nici răsplătită.

Intelectualul dorește ca întreaga societate să fie precum o foarte mare școală, la fel ca mediul în care s-a descurcat atât de bine și în care a fost atât de apreciat. Încorporând criterii de recompensare diferite de cele ale societății în ansamblu, școlile garantează că, mai târziu în dezvoltarea lor, elevii capabili intelectual vor resimți o degradare a statutului social. Cei aflați în fruntea ierarhiei la școală se vor simți îndreptățiți la o poziție de top, nu numai în acea micro-societate care este școala, ci și în societatea de la nivel macro, o societate al cărei sistem îl vor disprețui, atunci când nu îi va trata conform dorințelor și drepturilor pe care și le-au autoprescris. Sistemul școlar produce astfel pornirea anticapitalistă în rândul intelectualilor. Sau, mai degrabă, produce un sentiment anticapitalist printre intelectualii vocabulelor. De ce aceia preocupați de numere nu dezvoltă aceleași atitudini ca acești intelectuali „ai discursului”? Presupun că acești copii strălucitori, deși primesc note bune la examenele relevante, nu primesc aceeași atenție și aprobare de la profesori ca și copiii care se remarcă prin dibăcia de a

folosi limbajul. Abilitățile discursive sunt cele care aduc recompensele de la profesor; și se pare că aceste recompense sunt cele care modelează și înțelesul respectivei îndreptări la un tratament superior.

Planificare centralizată în clasă

Mai trebuie adăugat un punct important. (Viitorii) intelectuali verbali au succes în cadrul sistemului oficial al școlii, unde recompensele relevante sunt distribuite de autoritatea centrală a profesorului. Dar școlile mai conțin și un alt sistem social, informal, observabil prin sălile de clasă, pe holuri și în curte, unde recompensele sunt distribuite, nu prin directivă centrală, ci în mod spontan, după plăcerea și capriciul colegilor de clasă. Aici, intelectualii nu se mai descurcă la fel de bine.

Prin urmare, nu este surprinzător că, din punctul de vedere al intelectualului, distribuirea bunurilor și recompenselor printr-un mecanism de distribuție centralizat va părea, mai târziu, mult mai adecvat comparativ cu „anarhia și haosul” pieței. Pentru că raportul dintre distribuția planificată a unui regim socialist și distribuția dintr-o societate capitalistă este analog raportului dintre regimul de distribuții al sălii de clasă, sub autoritatea profesorului, și cel prezent pe holurile și în curtea școlii.

Explicația noastră nu postulează că (viitorii) intelectuali constituie majoritatea clasei superioare academice a școlii. Acest grup poate consta în cea mai mare parte din cei cu abilități de cărturar, substanțiale (dar nu copleșitoare), la care se adaugă carismă socială, o motivație puternică de a fi plăcut, deschidere față de oameni, inteligență strategică și o capacitate de a juca după reguli. Astfel de elevi vor fi, și ei, remarcați și recompensați de către profesor și se vor descurca extrem de bine și în societate. (Și se descurcă bine și în cadrul sistemului informal al școlii. Ei nu se vor conforma, deci, la normele sistemului formal al școlii.)

Ipoteza noastră explică fenomenul reprezentării disproporționate a intelectualilor (viitori) în acea porțiune a clasei superioare a școlilor care va experimenta o degradare în ce privește poziția în societate. Sau, mai degrabă, în grupul care prezice pentru sine un viitor în declin. Pornirea anticapitalistă va apărea înainte de mutarea tânărului în lumea largă și de experimentarea unui declin real al statutului, mai precis în momentul în care elevul inteligent își va da seama că (probabil) îi va merge mai puțin bine în societate decât în mediul școlar. Această consecință neintenționată a sistemului școlar, pornirea anticapitalistă a intelectualilor, este, desigur, întărită atunci când elevii citesc autori sau sunt învățați de către intelectuali care propagă tocmai acele atitudini împotriva regimului capitalist.

Fără îndoială, unii intelectuali în formare polemizau, puneau întrebări deranjante, și au fost dezaprobați de către profesorii lor. Să fi învățat și ei lecția că cei mai buni ar trebui să obțină cele mai mari recompense, dar să se fi gândit, în ciuda profesorilor lor, că ei

Înșiși au fost cei mai buni și astfel să fi resimțit încă de mici o antipatie față de distribuția sistemului școlar? În mod clar, cu privire la această problemă și la altele discutate aici, avem nevoie de date suplimentare despre experiențele școlare ale viitorilor intelectuali cu orientări preponderent discursive, pentru a ne rafina și testa ipotezele.

Ca perspectivă generală, este greu de contestat faptul că normele din interiorul sistemului școlar vor afecta credințele normative ale oamenilor după ce aceștia părăsesc școala. La urma urmei, școala este principalul grup social non-familial în care copiii învață să acționeze și, prin urmare, școlarizarea constituie pregătirea lor pentru un grup social non-familial mai mare. Nu este surprinzător faptul că cei care au excelat în interiorul sistemului școlar vor resimți dificultăți într-o societate care aderă la alte norme și care nu le acordă același succes. Nici în situația în care tocmai aceștia sunt cei care continuă să modeleze imaginea de sine a unei societăți, autoevaluarea ei, nu ne surprinde să vedem cum partea cea mai limbută a societății se întoarce împotriva sistemului ca întreg. Dacă ați proiecta o societate, în mod cert nu ați vrea să o proiectați astfel încât cei mai verbali intelectuali, cu toată influența lor, să capete o educație care contravine înseși normelor societății.

Explicația noastră vizând preponderența atitudinii anticapitaliste a intelectualilor este bazată pe o generalizare sociologică foarte plauzibilă.

Tinerii care vor excela în primul sistem sau prima instituție extra-familială în care vor intra și care va distribui recompense, vor avea tendința de a interioriza normele acestei instituții și se vor aștepta ca societatea mai largă să funcționeze în conformitate cu aceste norme; ei se vor simți îndreptățiți la remunerații în conformitate cu normele respective, sau (cel puțin) la o distribuție relativ similară cu cea pe care aceste norme ar oferi-o. Mai mult, cei care constituie clasa superioară în cadrul ierarhiei acestei prime instituții extra-familiale, care apoi experimentează (sau prevăd) alunecarea spre o poziție socială inferioară, frustrați de neîmplinirea presupusei îndreptățiri, tind să se opună sistemul social și să îi dezaprobe normele.

Observați că aceasta nu este o lege deterministă. Nu toți cei care experimentează o cădere a poziției lor în societate se vor întoarce împotriva sistemului. Totuși, o asemenea cădere este un factor care tinde să producă atitudini revoltate și care, la nivel agregat, se înfățișează în proporții diferite. Am putea distinge câteva moduri prin care o clasă superioară poate coborî pe scara socială: poate obține mai puțin decât un alt grup sau (în timp ce niciun grup nu urcă deasupra ei) poate ajunge pe aceeași treaptă cu alte grupuri considerate până atunci inferioare, prin incapacitatea de a câștiga mai mult decât acestea. Primul tip de alunecare socială este cel care instigă și oripilează; al doilea tip este mult mai tolerabil. Mulți intelectuali (spun ei) favorizează egalitatea, în timp ce doar un număr mic cer o aristocrație a intelectualilor. Ipoteza noastră vorbește despre

primul tip de cădere socială ca fiind în mod special răspunzător pentru resentimente și ostilitate.

Sistemul școlar remarcă și recompensează doar unele abilități relevante pentru succesul ulterior (este, la urma urmei, o instituție specializată), astfel încât sistemul său de recompensare va fi diferit de cel al societății în general. Acest lucru garantează că unii elevi, în parcursul lor către viața în marea societate, vor experimenta respectiva alunecare socială și consecințele ei aferente. Mai devreme, am spus că intelectualii vor ca societatea să funcționeze precum niște școli la nivel macro. Dar acum vedem că resentimentul cauzat de presupusa îndreptățire la mai multe beneficii provine din faptul că școlile (ca prim sistem social extra-familial specializat) nici măcar nu reprezintă o micro-societate.

Explicația noastră pare să prezică acum pornirea (disproporționată) a intelectualilor școliți împotriva societății lor, indiferent de natura ei, fie că este capitalistă sau comunistă. (Intelectualii se opun în mod disproporționat capitalismului prin comparație cu alte grupuri cu un statut socio-economic similar din cadrul societății capitaliste. Este o altă întrebare dacă opoziția lor păstrează aceleași proporții asimetrice și în comparație cu intelectualii din alte societăți și cu gradul de opoziție pe care îl prezintă aceia față de sistemul lor social.) În mod clar, apoi, datele despre atitudinile intelectualilor din țările comuniste față de sistemul birocratic ar fi extrem de relevante; vor simți acei intelectuali același dispreț față de acel sistem?

Ipoteza noastră trebuie dezvoltată, astfel încât să nu se aplice (sau să nu se aplice la fel) pentru fiecare societate. Produc în mod necesar sistemele școlare din fiecare tip de organizare socială acea atitudine anti-societate în cazul intelectualilor care nu primesc cele mai mari recompense ale societății? Probabil că nu. O societate capitalistă este deosebită prin faptul că pare să fie deschisă și să fie receptivă doar la talent, inițiativă individuală și merit personal. Creșterea într-o castă sau o societate feudală nu creează așteptarea că o recompensă va fi sau va trebui să fie acordată după valoarea personală. În ciuda așteptărilor create, o societate capitalistă recompensează oamenii numai în măsura în care satisfac cererile altora pe piață; și recompensează în conformitate cu contribuția economică, și nu în conformitate cu valoarea personală. Cu toate acestea, putem spune că societatea capitalistă recompensează oamenii în acord cu o valoare, însă aceea e valoarea de piață, și nu valoarea personală înțeleasă ca mai sus – contribuția economică și valoarea de piață suprapunându-se adesea – așa încât alimentează așteptările generate de sistemul școlar. Ethosul societății capitaliste este suficient de apropiat de cel al școlilor, astfel încât similitudinea creează resentimente. Societățile capitaliste recompensează realizările individuale sau, cel puțin, anunță că o fac și, astfel, scandalizează intelectualul, care se consideră cel mai realizat dintre toți.

Mai există un factor care cred că joacă un rol important. Școlile vor avea tendința de a

produce astfel de atitudini anticapitaliste cu atât mai mult cu cât vor fi populate de o diversitate mai mare de oameni. Când aproape toți cei care vor fi oameni de succes din punct de vedere economic vor urma școli separate, intelectualii nu vor mai dobândi aceeași atitudine de superioritate față de ei. Dar chiar și dacă majoritatea copiilor din clasa superioară ar frecventa școli separate, o societate deschisă va avea și alte școli, în care vor fi copii care vor avea succes economic ca antreprenori, iar intelectualii își vor aminti mai târziu, cu resentiment, cât de superiori academic au fost ei față de colegii lor care au devenit mult mai puternici, influenți și realizați financiar. Deschiderea societății mai are, de asemenea, o altă consecință.

Elevii, viitorii artizani ai cuvintelor, la fel ca toți ceilalți, nu vor ști care este traiectoria istoriei. Ei pot spera la orice. O societate indiferentă la îmbunătățire distruge devreme aceste speranțe. Însă într-o societate capitalistă deschisă, elevilor nu li se impun limite ale înaintării și dezvoltării lor sociale, ci, din contră, societatea pare să anunțe că cei mai capabili și valoroși se vor ridica la vârf, școlile lor au transmis deja mesajul că cei mai înzestrați din punct de vedere academic sunt cei mai valoroși și merită cele mai mari recompense, iar, mai târziu, tocmai acești elevi care au avut parte de cea mai mare încurajare și care au nutrit cele mai mari speranțe văd alți colegi de-ai lor, pe care îi cunosc și pe care i-au considerat mai puțin merituoși, ridicându-se mai sus decât ei și primind de cele mai importante onoruri, la care ei înșiși se simțeau îndreptățiți. Este oare de mirare că aceștia au un dispreț față de acea societate?

Câteva ipoteze suplimentare

Am rafinat oarecum ipoteza. Nu doar școlile formale, ci, mai cu seamă, școlarizarea formală într-un context social specific produce resentimentul anticapitalist în intelectuali. Fără îndoială, ipoteza necesită perfecționare suplimentară. Dar suficient pentru moment. Acum este timpul să predăm ipoteza cercetătorilor din științele sociale, să o coborâm din sfera speculațiilor și să o dăm celor care se vor cufunda în fapte și date particulare. Cu toate acestea, putem indica unele domenii în care ipoteza noastră ar putea produce consecințe și predicții testabile. În primul rând, s-ar putea prevedea că, cu cât sistemul școlar al unei țări este mai meritocratic, cu atât este mai probabil ca intelectualii săi să fie aliniați stângii politice. (Luați în considerare Franța.)

În al doilea rând, acei intelectuali care au afișat abia mai târziu rezultate la școală nu vor dezvolta același sentiment de îndreptățire la cele mai mari recompense; prin urmare, un procentaj mai scăzut al intelectualilor „târzii” va fi anticapitalist comparativ cu procentajul celor care au avut o evoluție școlară rapidă.

În al treilea rând, ipoteza noastră a fost limitată la acele societăți (spre deosebire de societatea indiană de castă) în care studentul remarcabil s-ar putea aștepta la un succes în societate, comparabil cu cel din mediul școlar. În societatea occidentală, femeile nu au afișat până acum, într-un mod considerabil, astfel de așteptări, așa că nu am

preconizat ca studentele care au făcut parte din clasa superioară academică, dar care au suferit ulterior o alunecare socială, să prezinte același resentiment anticapitalist ca intelectualii de sex opus. Am putea prezice, deci, că cu cât o societate se îndreaptă spre egalitatea în oportunitățile profesionale dintre femei și bărbați, cu atât femeile intelectuale vor prezenta același anticapitalism pe care îl prezintă intelectualii de sex masculin.

Unii cititori s-ar putea îndoi de această explicație a anticapitalismului intelectualilor. Oricum ar fi, cred că a fost identificat un fenomen important. Generalizarea sociologică propusă este intuitiv convingătoare; ceva asemănător trebuie să fie adevărat. Prin urmare, un anumit efect important trebuie să se producă în acea porțiune a clasei școlare superioare care alunecă, mai târziu, în jos pe scara socială, un anumit antagonism față de societate se va produce în mod necesar. Dacă acest efect nu este opoziția, în mari proporții, a intelectualilor față de capitalism, atunci ce este? Am început cu un fenomen complex care avea nevoie de explicații. Am găsit, cred, un factor explicativ care (odată afirmat) este atât de evident încât nu putem decât să credem că explică un fenomen real.

Acest articol a fost tradus cu acordul publicației *CATO Policy Report*.

Imagine: Gustave Caillebotte - Portrait of a Man Writing in His Study (1885); Sursa: Wiki Art